

Bocsár és társai

1. A régi magyar településnevek egyik jellegzetes típusa foglalkozást jelentő szavakból alakult. Azokat a névalkotó lexémákat, amelyek népeket, törzseket és foglalkozásokat jelölnek, társadalmi csoportneveknek nevezzük, ugyanis közös jellemzőjük, hogy nominatívuszi alakban is emberek csoportját, emberi közösséget jelölnek (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 248). A foglalkozásnévi eredetű településnevek esetében az elsődlegesen egyént jelölő szó a névadás során gyűjtőnévként az egész falu megnevezésévé vált. A településnevekben megjelenő egyes középkori foglalkozásokat a történészek az ún. fejedelmi szolgálónépekhez kötik. A középkorban egy-egy település teljes lakossága vagy csupán lakosainak egy része valamilyen szolgálatra volt kötelezve. A kérdés társadalomtörténeti vonatkozásainak a kutatása a történettudomány feladatkörébe tartozik, amely a szolgáltatást végző lakosokat szolgálónépeknek, a településeket szolgálónépi településeknek nevezi (HECKENAST 1970, GYÖRFFY 1972, KRISTÓ 1976, KIS P. 2010). Nyelv- és névtörténeti szempontból e településnév-típus eddig viszonylag kevesebb figyelmet kapott (vö. RÁCZ A. 2015, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 282–290). E kérdéskört legutóbb TÓTH VALÉRIA érintette egyik tanulmányában (2019), amelyben a *Taszár* és a *Csatár* településnevek névbokrát vizsgálta meg komplex módon, a helynév-rekonstrukció módszerét alkalmazva, s arra az eredményre jutott, hogy a *Taszár* típusú helynevek a szlávban keletkezettek, így a magyarban névátvételek, a *Csatár* nevek viszont inkább a szlávból átvett köznévből a magyarban alakult helynevek.

Én magam az alábbiakban az ő módszerét alapul véve és némileg kiterjesztve kívánom megvizsgálni a *Bocsár* településneveket. Az ennek alapjául szolgáló 'hordókészítő' jelentésű *bocsár* közsztót azonban nem önmagában elemzem, hanem a vele nagyjából azonos jelentésű, így egy szómezőbe tartozó lexémákkal együtt. A vizsgálat során ennek megfelelően figyelembe veszem az ugyancsak ómagyar kori adatolású *kádár*, *bodnár* és *pintér* szavakat is. Kiindulásom alapja tehát nem a helynévi előfordulás, hanem a szemantikai azonosság a bizonyos fokú alaki hasonlóság (azonos jellegű szóvégződések) megléte mellett. A vizsgálat azonban a szómező további elemeire is kiterjesztem, így a fentiekkel lényegében azonos jelentésű *kádas* és *hordós* szavakat is bevonom az elemzésbe.

E módszertani kísérletnek az a célja, hogy megvizsgáljam: a jelenlegi szótörténeti tudásunkhoz képest kapunk-e további tudományos ismereteket a komplex nyelv- és névtörténeti elemzés révén.

2. A **bocsár** szót KNEZSA ISTVÁN a kétes eredetű, kihalt szavak között tárgyalja *bucsár(d)* címszó alatt. Első adatát a veszprémvölgyi apácák görög nyelvű alapítóleveléből idézi: 1002/1109: *βουτζιάριν*, további adatai a közszoói említésekre latinizált formák: 1209: *buchariorum*, 1237–1240: nomina *buchariorum*, 1280/1323: *terram curriflororum, bochariorum reginae* stb. (SzJIsz. 600). Magyar nyelvű közszoói adatát nem közli, jelentését kérdőjellel ’kádár’-ként rekonstruálja, amely egy Árpád-kori kondicionárius réteget jelölt, amelynek még ispánja is volt. Eredetéről azt tartja, hogy „nyilván egy szláv **bъčarbъ* ’Böttcher; kádár’ átvétele”, amely esetleg az oroszból származik, mivel a lexémát a magyarság szomszédságából nem tudjuk kimutatni, az orosz szó korát viszont ismeretlennek mondja. Kevésbé tartja valószínűnek, hogy egy görög szó lenne a forrása, ahogyan az korábban a szakirodalomban felmerült. Megemlíti azt is, hogy ebből a szóból valók a magyar *Bocsárd* helynevek is, korrigálva a maga korábbi, személynévből való helynévmagyarozatát. Ezt a helynévféjtést elfogadja KISS LAJOS is, aki a *Bocsár* és *Bocsárd* neveket a régi magyar *bocsár, bocsárd* ’kádár, pohárnok’ szóból származtatja, megemlítve, hogy „az Árpád-korban a bocsárok tárolhatták a várszervezet alá rendelt szőlősök által termelt bort” (FNESz.). Régi szótáraink közül egyikben sincs rá vonatkozó adat. KRESZNERICS FERENC és a CZUCZOR–FOGARASI-szótár is csupán helynévként említi.

Árpád- és Anjou-kori személynévi előfordulására nem találtam közvetlen adatot, de az ÁSz.-ban akadnak esetleg ide vonható adatok: 1279: *Bolchardus*, 1279/1494: *Bolchardus*, amelyek valószínűleg egy *Bolcsárd* névalak latinizáló végződéssel ellátott formái (a névben a szóbelseji *l* megjelenéséhez lásd KATONA 2020: 150–152). KISS LAJOS ide tartozónak mondja az 1211: *Bosar* személynévet is (FNESz. *Karancslapujtó*), amely egyedüli előfordulásként szerepel *Bosur, Busar* nevekkkel együtt az ÁSz.-ban. Régi családneveink között kevésbé gyakori előfordulással szerepelnek az erre a tőre visszavezethető formák: elsőként 1522-ben *-i* képzős *Bochari*, 1576-ban pedig *Bocsárdi* alakban fordul elő, ezek azonban a *Bocsár ~ Bocsárd* helynevekből alkotott személynévek (RMCsSz.). N. FODOR JÁNOSnak a 18. század eleji állapotokat tükröző Történeti magyar családnévatalaszában nem szerepel egyik név sem (TMCsA.). Az újabb kori családnévanyagban HAJDÚnál található ugyan *Bocsár* családnév, 2007-ben azonban ilyen formában senki nem viselte Magyarországon ezt a nevet, *Bócsár*-ként is mindössze hárman, de a fenti helynévi alapú *Bocsárdi ~ Bocsárdy* neveknél is csupán 28 viselője volt, *Bocsáry*-nak pedig egy embert hívtak akkor (ÚCsNT.)

Településnévként az alábbi adatait ismerjük.

Bocsár ’település Csanád vm. DNy-i csücskében Torontál vm. határánál; ma Bočar’ 1211: *Bocar*, v. ~ *Bogar*, v., 1238/1377: *Buchar*, pr., 1274>1340: *Bochar* (KMHsz. 1.). GYÖRFFY GYÖRGY szerint várnépek lakták, akiknek pohárnok foglalkozására a település nevéből következett (Gy. 1: 849).

Bocsár ’település Nógrád vm.-ben, Salgótarjától Ny-ra; a mai Karancslapujtó része’ *1330>1367>XIX: *Bocsár* (Gy. 4: 231). GYÖRFFY a lakóiról nem közöl semmiféle információt.

Bocsár ’település Abaúj vm. középső részén, Kassától D-re; ma Bočiar’ 1249: *Boltsschar*, t., [1267]: *Bolchar*, 1332–35/PR.: *Belser* ~ *Boher* (Gy. 1: 69). GYÖRFFY szerint várnépek, illetve várjobbágyok lakták, akik foglalkozásáról azonban nem tesz említést. A település neve jóval gyakrabban szerepel *-d* helynévképzővel ellátott **Bocsárd** formában (ehhez lásd TÓTH V. 2001: 29), a magyar neve ma is ez.

Ezek mellett két *Bocsárd* nevű településről tudunk az erdélyi Fehér megyében:

Bocsárd ’település Fehér vm.-ben, Gyulafehérvártól É-ÉNy-ra’ 1238/1290–1301: *Buchad*, 1299/1369/1590: *Bwchard*, t., v., 1332–35/PR.: *Buchard* ~ *Bulhard* ~ *Bohard* (Gy. 2: 134). Később *Borosbocsárd* néven szerepel, ez a neve — a közeli *Búzásbocsárd* nevéből következethetően — esetleg már a (korai) ómagyar korban is meglehetett. A jelzői szerepű névrész minden bizonnyal a település bortermelő jellegére utal. A településnév mikrotoponimákban is előfordul: *Bocsárdpataka-fő*: 1299/1369/1590: *Bwchardpatakafeó*, loc. és *Bocsárd-mező*: 1299/1369/1590: *Buchardmezeó*, loc. (Gy. 2: 102, 134).

Bocsárd ’település Fehér vm.-ben, Balázsfalvától ÉNy-ra’ 1303: *Bochard*, amelyet már az ómagyar korban is említenek a ma is használatos *Búzásbocsárd* formában: 1332–35/PR.: *Buzasbuchard* ~ *Buzabuhhard* ~ *Buzazbuchard* (Gy. 2: 134). Ezek pohárnok foglalkozású lakóira csak nevükből következett GYÖRFFY.

Összegzőképpen megállapítható, hogy *bocsár* köznévről közvetlen adatunk nincs a korai ómagyar korból, latinizált formában azonban többször is említik a források. Személynévként való használatára az Árpád-korból nagy valószínűséggel van adat, a *-d* végű formák személynévképzős változatok is lehetnek. Családnévként azonban nem tudjuk adatolni a középkorból, az újkorban is rendkívül ritka előfordulású. Mindez esetleg arra utal, hogy a családnevek kialakulásakor köznévként már nem vagy csak egészen kis területen lehetett használatban. Őt település nevében igazolható a szótó jelenléte, két esetben alapalakban szerepel, két esetben *-d* helynévképzős formában, egy település nevében pedig mindkét névformában. A képzős formák alapján nem szükséges a közszó *d*-re végződő változatát feltenni (ahogyan KNIEZSÁNÁL és KISS LAJOSNÁL láthattuk). A helynevek a Kárpát-medence különböző térségeiben fordulnak elő: Abaúj, Nógrád, Csongrád és az erdélyi Fehér (2) vármegyében (lásd ehhez az 1. térképet).

1. térkép. Bocsár településnevek a Kárpát-medencében

3. A *kádár* 'hordókészítő' a köznyelv szavaként széles körben elterjedt szó. Legkorábbi szótáraink már tartalmazzák, Calepinus szótárában 1585-ben *kádár* formában szerepel (TESz.). Az Erdélyi szótörténeti tár gazdagon adatolja a szót, első adatát még korábról közli: 1570: hogy az *Kadart* Be Idezzek (SZT.). A *kádár* a régi magyar szótárak közül szerepel SZENCZI MOLNÁR ALBERTnél 'Doliarius, Vietor' (azaz 'hordókészítő, kosárfonó', vö. FINÁLY 1884) jelentéssel. Fontosabb 19. századi szótárainkban a következő jelentésekkel találjuk meg: 'Mesterember, ki kádakat, hordókat, sajtárokat, dézsákat, s több eféle faedényeket készít, más-kép: bodnár. Németesen: pintér' (CzF.); 'Kádat, hordót, dézsát készítő mesterember' (BALLAGI).

A szó eredetével kapcsolatban KNEZSA bizonytalanul nyilatkozik, a kétes eredetű szavak között tárgyalva a köznevet: „Bár a foglalkozást jelentő *-ar* képző minden szláv nyelvben megvan és a *kad* szó is mindenütt ismeretes, a **kadar* szót csak a sz[lovák]ból és a vendből ismerjük, de ezek lehetnek magyarból való átvételek is” (SZLJSz. 657). A TESz. jóval több szláv nyelvből adatolja, de feltűnőnek tartja, hogy csak a magyarság szomszédságában van meg. A szó közvetlen forrásának legnagyobb valószínűséggel a szlovént mondja. A vele összefüggésben lévő, a szlávban kétségkívül ennek alapszavaként tekinthető magyar *kád* is közvetlenül a délszláv nyelvek valamelyikéből kerülhetett be a magyar nyelvbe (TESz.). Már KNEZSA is felvetette (korábbi elképzelések nyomán), hogy a *kádár* esetleg ennek a magyar *-ár* képzővel alakított változata, de ez a képzésmód a nyelvújítás korára volt jellemző; ezt az érvelést a TESz. is átveszi, de megjegyzi, hogy a képző régebbi szavakban (pl. *solymár*) is jelentkezik.

Személynévként jó néhány adatát ismerjük az Árpád-korból, ezek közül egyesek azonban aligha származhatnak a foglalkozásnévből. A krónikairódalomban a hun–magyar mondakörben szerepel ilyen nevet viselő személy, Kézainál például 1282–1285: nomine *Kadar* de genere Turda (ÁSz.) formában. Ezt a nevet később, a 18. sz. végétől köznévként ’egyfajta bíró’ értelemben kezdték használni (TESz.). Más esetekben (pl. +1214/1334: *Kadar* filio Folkus, 1255/1255: Stephanus filius *Cadar* de Tolchva; ÁSz.) viszont a személynevek mögött nem minden alap nélkül sejthetjük a szláv eredetű foglalkozásnevet. (Az utóbbi név viselője például a híres bortermelő helyről, Tolcsváról való.) Ezt a feltevést erősíti az is, hogy a későbbiekben családnévként meglehetősen gyakori előfordulásának mutatkozik, KÁZMÉR MIKLÓS majdnem két hasábnyi adatot közöl erre vonatkozóan (RMCsSz.). 2007-ben Magyarországon 9209 személy viselte ezt a családnévet, HAJDÚ szerint „A nyelvterület keleti felében, Debrecen környékén és északkeleten, de különösen Erdélyben igen gyakori.” (CsnE. 235). A fenti, mondákban szereplő nevet HAJDÚ az ótörök eredetű ’hatalmas, erős’ jelentésű *Qadar* ~ *Qadir* név átvételének tartja. Úgy véli, a családnév egyrészt ebből alakult apanévi funkció át, másrészt pedig a foglalkozásnévből, amelyet 16. századi szláv jövevény-szónak tekint.

2. térkép. A Kádár családnév gyakorisága 1720-ban (a sötétebb színek nagyobb gyakoriságot jeleznek)

VÖRÖS FERENC szerint ez utóbbi szó a déli, illetve az északi szláv nyelvekből/dialektusokból érkezhett nyelvünkbe, leginkább a szlovák lehetett az átadó. A

családnév 1720-ban az ország keleti és középső területein volt leginkább elterjedve (2017: 458). N. FODOR JÁNOS történeti családnévatalaszának térképe szerint (lásd a 2. térképen) a 18. század elején Erdély és a Partium területén kívül máshol elszórtan mindössze egy-egy adattal szerepel (TMCsA.).

Helynévként mindössze egyetlen **Kádár** névről van tudomásom, egy Vas megyei birtokot említenek ilyen néven: 1257: in comitatu Castriferrei ... possessione *Kadar* vocata (ZalaOkl. 1: 33).

De elképzelhető, hogy **Kádár** birtoknevet takar az a Bars megyei említés is, amely ezt Szöleny szomszédságában, a Garam mellett levőnek mondja: 1265: particulam terre ... Zeulen vocatam vicinam et commetaneam cum *Kadar* prope Gran (ÁÚO. 8: 137), ezt azonban az ÁSz. és GYÖRFFY is személynévi előfordulásnak tekinti (Gy. 1: 478).

Felvetődhet még a Veszprém mellett fekvő **Kádárta** nevének (1355: *Kadarta*) az ide kapcsolása is. MIKESY SÁNDOR szerint ismeretlen eredetű, mivel „A megfejtésére irányuló eddigi kísérletek nem értek el kielégítő eredményeket.” (VHL. 210). KISS LAJOS bizonytalanul a régi *Kádár* személynévhez kapcsolhatónak tartja, annak *-ta* képzőbokros származékaként (FNESz.). Jelzi ugyanakkor azt is, hogy „a m. *kádár* foglalkozásnévhez, illetőleg annak szláv eredetijéhez aligha van köze”.

Noha HAJDÚ 16. századi jövevényszónak mondja (CsnE. 235), a fentiek alapján megállapítható, hogy a *kádár* közszóként már létezhetett a korai ómagyar korban is: ezt valószínűsíti (gyér számú) személynévi és esetleg (kevésbé valószínűen) helynévi előfordulása is. VÖRÖSnek azt a feltevését, miszerint a jövevényszó a szlovákból került volna be a magyarba, nem támogatja a lexéma családnévként való elterjedtségének a névföldrajza. Ugyancsak ellene szól ez a TESz. szlovén eredeztetésének is. A családnév hiánya a Dunától Ny-ra felveti azt is, hogy az említett helynevek esetleg inkább a nem foglalkozásnévi eredetű személynévből származtathatók. A foglalkozásnévi alapú, szolgáltatónépeket jelölő településnevek közé aligha sorolható be, HECKENAST nem is veszi fel a listájába (1970).

4. A **bodnár** ma már köznévként elavult, illetve nyelvjárási szó (TESz., ÚMTsz.). Eredeti jelentése 'hordókészítő' volt, vagyis a fentebb tárgyalt *bocsár* és *kádár*, illetve a *pintér* szinonimája lehetett. Később a németből átvett *bognár* szó hatására megjelent 'szekérgyártó' jelentése is. Közszoji használatára elsőként 1584-ből van adatunk: *bodnar* (TESz.), Szikszai Fabricius Nomenclaturájában is szerepel, 1590: *Bodnar* (RMG1.). Régi magyar szótáraink közül SZENCZI MOLNÁR ALBERT említi 'Faber materiarius' (a. m. 'famunkás', vö. FINÁLY 1884) általános jelentéssel. PÁPAI PÁRIZNÁL és KRESZNERICSNÉL nem található meg, szerepel viszont a más fontos 19. századi szótárakban: 'Kádár, németesen pintér. Szoros értelemben olyan mesterember, ki bodonféle edényeket készít, de szélesebb értelemben hordókat, kádat, sajtárokat, kannákat és hasonló faedényeket gyártó mesterember' (CzF.), 'Hordókat, faedényeket készítő mesterember, más

néven kádár, pintér' (BALLAGI). A legújabb tájszótár Heves megye, Karcag, Hajdúböszörmény területéről és a palóc vidékről adatolja, de *butnár* alakban közli Moldvából is (ÚMTsz.).

A szó szláv eredetű, megfelelői megtalálhatók több nyugati, déli és keleti szláv nyelvben is. KNIEZSA szerint a magyarba egy szlovén, ókaj-horvát **bьd-narъ* kerülhetett át (SzlJsz. 96), ugyanezt vallja némileg bizonytalanul a TESz. is. A szlávban ez a **bьdъnъ* főnévnek az **-arъ* foglalkozásnévképzős származéka. Az alapszó *bodon* > *bödön* formában ugyancsak átkerült a magyarba. A *bodnár* szónak a magyarban többféle hangalakváltozata is létrejött: *bonnár*, *bënnár*, a régiségben: *bondor* (TESz.). Az EtSz. szerint a magyar *bodnár* közvetlen forrása a szláv *bedna(á)r* lehet.

Árpád- és Anjou-kori személynévi előfordulására nem találtam adatot. Családnévként viszonylag gyakori lehetett viszont már a középkorban is, KÁZMÉR MIKLÓS majdcsak egy hasábnyi adatot közöl erre vonatkozóan, először 1406-ban fordul elő *Bodnar* alakban (RMCsSz.). VÖRÖS FERENC szerint az 1720-as években jellemzően az ország északi területein volt használatos *Bodnar* ~ *Bodnár* ~ *Bondár* ~ *Bodnyar* alakváltozatokban. Úgy véli, hogy a szó valószínűleg az északi szláv dialektusok közvetítésével került a magyarba, a magyar *Bondár* hangátvetéses változatai pedig a keleti szláv nyelvekben vagy azok hatására alakulhattak ki (2017: 392). N. FODOR JÁNOS térképei (TMCsA.) a 18. század elején az ország középső, valamint északkeleti és északnyugati részein mutatják a családnév jelenlétét, a nem túl nagyszámú név egy harmada Zemplén megye területéről való. A családnévatlasz megfelelő térképén feltűnő a név különösen gyakori jelenléte a tokaji borvidék környezetében (lásd a 3. térképen). 2007-ben 14.943 személy viselte Magyarországon a nevet, többféle alakváltozatban, pl. *Bonnár*, *Bondár*, *Bondar*. HAJDÚ MIHÁLY szerint „Általában az Alföldön, leginkább annak északkeleti részén, Szabolcsban, Szatmárban, de Békés megyében is: Sarkadon és környékén gyakori.” (CsnE.). Abból, hogy a 19. században névmagyarosításkor sokan választották a *Bodnár* családnévet, HAJDÚ arra következtet, hogy akkoriban még élhetett a szó közszoji jelentése is. VÖRÖS FERENC a 2009-es adatok alapján az országban való elterjedtségéről a következőket mondja: legjellemzőbb Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (4044 fő), ezt követi Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (2606 fő), Budapest (1983 fő), Hajdú-Bihar megye (1832 fő), Pest megye (1125 fő), Békés megye (606 fő). Azt láthatjuk tehát, hogy döntően az ország keleti területein, illetve Pest megyében gyakori ez a családnév (2014: 250).

A foglalkozásnév a mai nyelvjárások szűk térségében fordul elő. A névföldrajzi adatok szerint régebben jóval nagyobb területen ismerhették a szót, annak aktív ismerete nélkül ugyanis aligha alakulhatott volna belőle viszonylag gyakori családnév. A névföldrajzi ismeretek kevésbé támogatják KNIEZSA és a TESz. szlovén, horvát eredeztetését, sokkal inkább a magyar nyelvtől északra, északkeletre elhelyezkedő szláv nyelvek átadó szerepét valószínűsítik.

3. térkép. A Bodnár családnév gyakorisága 1720-ban
(a sötétebb színek nagyobb gyakoriságot jeleznek)

5. A *pintér* — a *bodnár*-hoz hasonlóan — köznévként elavult szó, nyelvjárási lexémaként azonban ma is többfelé előfordul. Eredeti 'hordókészítő' jelentése mellett más értelemben használják Jánosiban (Szlovákia) és Gyöngyös környékén, itt 'disznóölésre vállalkozó, ehhez értő, de a hentesmesterségben többnyire nem szakképzett férfi; böllér' jelentésben él (ÚMTsz.). Összetételei (*pintér(ező)gyékény*, *pintérkákó*, *pintérelleke*) az eredeti jelentéséhez kapcsolódnak. Újabb kori köznévi adatai főleg a Dunántúl nyugati részéről valók, de szerepelnek mellettük Szeged környéki előfordulások is. Első közszoji említését a TESz. szerint a Margit-legendából ismerjük (1510: *pinter*), de MOLLAY jóval korábbi előfordulásait is említi: Selmechányáról 1365-ből (*Pinter*), Sopronból 1379-ből (*pinter*), továbbá szóeleji *b*-vel közli a szász telepítésű felvidéki Bártfáról és az erdélyi Brassóból a 15. századból (1982: 439). A 16. századi szójegyzékek is tartalmazzák (RMG1. 573). Régi szótáraink közül SZENCZI MOLNÁR ALBERTnél a *kádár* értelmével megegyezően 'Doliarius, Vietor' jelentéssel található meg, ugyanígy szerepel később KRESZNERICSnél is. Két szótári értelmezése a 19 századból: 'Fából dolgozó kézmives, ki hordókat, kádat, bödönöket, s hasonló fa edényeket készít; s néha, kivált az uraságok, kolostorok, borkereskedők szolgálatában lévén, borokat is kezel. Eredetileg német szó: Binder; magyarul kádár, vagy bodnár, mely ugyan szűkebb értelmű mint Binder, mivel nem csupán kádat, illetőleg

bodonokat készít' (CzF.), 'Hordókat, kádakat és más faedényeket készítő iparos' (BALLAGI).

A foglalkozásnév bajor-osztrák eredetű. A német *binden* 'köt, megköt, összeköt, valamit valamivel körülvesz, körülköt stb.' ige főnévi származéka (középfelnémet: *Binder*), amely azért válhatott a hordókészítő mesterember jelölőjévé, mert a hordókészítés munkamenetében igen fontos mozzanat a dongák összeabroncsozása, abronccsal való összekötése (TESz.). A lexéma zöngétlen *p* és *t* hangjai utalnak a magyar szó bajor-osztrák eredetére, amely MOLLAY szerint pontosabban korai újfelnémet kori hazai bajor-osztrák eredetű (i. h.).

Árpád-kori személynévi előfordulását nem ismerjük. A TESz. első személynévi említéseként kérdőjellel egy 1406-os *pyter* [o: *pynter*] adatot közöl. Régi családnévszótárunk meglehetősen gyakorinak mutatja, több mint egy hasábnyi adatot találunk KÁZMÉRNÁL, első előfordulásai a 15. század elejéről valók (1414: *Pyther*, 1419: *Pynther*, RMCsSz.). VÖRÖS FERENC családnévatalasza szerint az 1720-as években leginkább az ország nyugati területein gyakori (2017: 352). N. FODOR JÁNOS családnévatalasza (TMCsA.) a 18. század elejéről csaknem háromszáz *Pintér* családnevet tartalmaz, amelynek több mint egyharmad része Vas és Sopron megyéből való. A név döntően a Dunántúlon szerepel, elterjedése lényegében nem lépi át a Tiszát, és nem terjed ki az ország északi téréjére sem (lásd a 4. térképen).

4. térkép. A *Pintér* családnév gyakorisága 1720-ban (a sötétebb színek nagyobb gyakoriságot jeleznek)

A *Binder* mint német név Brassó és Beszterce vidékén szerepel. 2007-ben csaknem 25 ezer ember viselte Magyarországon ezt a nevet, így a gyakoribb magyar családnevek közé tartozik. HAJDÚ szerint a Dunántúl nyugati részén és a Délvidéken gyakoribb (CsnE.).

Pintér településnévről nincs tudomásom.

A nyelv- és névföldrajzi adatok azt mutatják, hogy a jövevényszó nyugat felől, a német–magyar nyelvhatár irányából terjedhetett el a magyar nyelvterületen. Az Árpád-kori jelentősebb német telepítések környezetében nem szerepel, ott névként is csak a *Binder* változatáról van tudomásunk, amely a helyi német nyelv elemeként értelmezhető.

6. A *kádas* melléknév, illetve főnév a *kád* főnév -s melléknév-, illetve főnévképzős származéka. A TESz. szerint a *kád* szláv, közelebről déli szláv, leginkább szlovén eredetű szó a magyarban, amely valójában nemzetközi vándorszó, s végső forrása a héber *kad* 'faveder' (TESz.). A *kád* első köznévi adata a 14. sz. végéről, a Besztercei szójegyzékből való: 1395 k.: *kad* (RMG1.). A szó eredeti jelentése 'fából készült, nagy űrtartalmú, felül nyitott edény' (TESz.).

A *kádas* főnévi származék legkorábbi előfordulásait szótáraink személynévi használatban közlik, első közszoji előfordulását 1574-ből ismerjük (*kadasoknak*, TESz.). Jelentését — olykor csak kérdőjellel — 'kádár, pintér' értelemben adják meg (OkISz.), de 'egy fajta kiskereskedő'-ként is szerepel. Régi szótárainkban csupán ERDÉLYI FERENC említi ugyancsak kérdőjellel 'kádár, pintér' jelentéssel (SZT.). Tájézőként közli a Szegedi és a Szlavóniai tájészótár (SzegSz., SzISz.). A SZT. sem említi közszojéként.

Árpád-kori személynévi előfordulására nem találtam adatot (ÁSz.). KÁZMÉR MIKLÓS viszont majdcsak egy hasábnyi adatot közöl róla, első előfordulásaként egy 1470-ből való *Kadas* személynévet ad meg (RMCsSz.). Az alapjául szolgáló főnév fő jelentését 'kádár, pintér'-ként határozza meg, de emellett szerepel nála a 'salétromfőző', illetve a 'fűszert áruló kereskedő' értelem is. N. FODOR JÁNOS történeti családnévatlasza (TMCsA.) mindössze 10 ilyen nevet tüntet fel, amelyek az ország északkeleti részéből valók. 2007-ben Magyarországon több mint ezer személy viselte ezt a családnevet, az ország keleti részén. HAJDÚ szerint a név a 'kádkészítő, kádgártó' jelentésű foglalkozásnévből való, de felmerül annak a lehetősége is, hogy a *Kádas* egy ótörök *Qadar* név átvételének a magyarban megrövidült és -s kicsinyítő képzővel alakult formája (CsnE.). Ez utóbbi feltevés azonban kevésbé támasztható alá.

A *kádas* településnévi előfordulására nem találtam adatot, szerepel azonban melléknévként mikrotoponimákban (SZT.).

7. A *hordós* szót főnévi értelemben nem tudom adatolni. Személynévi elfordulása alapján azonban arra következtethetünk, hogy a lexéma egykor főnévként is használatban lehetett. KÁZMÉR MIKLÓS 13 idetartozó adatot közöl, melyek közül

az első az 1513-ból való *Hordos* személynév. Ennek közszói jelentését ’kádár, bodnár’ értelemben adja meg (RMCsSz.). A történeti családnévatlasz mindössze 12 ilyen nevet tüntet fel, amelyek kizárólag a Dunántúlról valók (TMCsA.). 2007-ben Magyarországon csaknem hétszáz személy viselte a *Hordos(i)* családnevet (ÚCsnT.).

A *hordós* főnév a *hordó* ’főleg bor tárolására szolgáló hengeres faedény’ főnév -s képzős származéka, amely éppúgy alakulhatott foglalkozást jelentő lexémává, mint a fentebb bemutatott *kádas* a *kád* szóból. Maga a *hordó* származékszó, a *hord* folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése, amelyet a 14. század végétől tudunk adatolni (TESz.).

A *hordós* településnévi előfordulására nem találtam adatot, szerepel azonban melléknévként mikrotoponimákban (SZT.).

8. A szómező elemeiről összegzőképpen az alábbiakat állapíthatjuk meg.

Kétségtelen, hogy a magyarság már az ősmagyar korban is ismerte a borkészítés mesterségét, erre utalnak az ősmagyar kori őtörök jövevényszavak közül az alábbiak: *szőlő*, *bor*, *seprő* (a borkészítés szavaként), *szűr* (ige) (ZSILINSZKY 2003: 202). A nomadizáló életmód miatt is különösen fontos lehetett a bor tárolására szolgáló tartály, amelynek régi magyar megnevezését nem ismerjük. Nem lehetetlen azonban, hogy ezt már akkoriban is a *hordó* szóval jelölték meg: az ugor eredetű *hord* ige (TESz.) melléknévi igenévi származéka egy (*bor*)*hordó edény*-féle szerkezetből jelentéstapadással főnevesülhetett (vö. TESz.). Az ezt készítő mestert megnevező korabeli lexémáról sincsenek ismereteink. Az adatok későbbi ritkaságából következtethetően kevésbé valószínű, hogy ez a *hordós* lett volna, bár a szóalkotás módja alapján ez nem zárható ki. Későbbi főnévi adatolatlansága, illetve családnévi ritkasága mindemellett jelezheti a szó lassú kihalási folyamatát is (ahogyan ez megtörtént más ősmagyar kori, akár az alapszókinsbe tartozó, ősi eredetű szavakkal is; lásd pl. a ’folyó’ értelmű egykori *jó* szavunkat).

Az ómagyar korban kétségkívül több szó jelölte a magyar nyelvben a hordókészítő mesterembert, amit e nyelvi elemek adatolása kétségkívül igazol. Ezek között biztosan kimutatható három szláv eredetű elem (*bocsár*, *kádár*, *bodnár*), egy német eredetű lexéma (*pintér*), és feltehető két belső keletkezésű származékszó (*kádas*, *hordós*) megléte is.

A szláv jövevényszavak közül legrégebbi a *bocsár* lehet, amely több településnévben is szerepel alapalakban, illetve helynévképzős formában. Közszói adatát csak latinizált formában ismerjük, és személynévként sem lehetett gyakori, különösen feltűnő családnévi ritkasága. A helynévi formák átvételének koraiságára utalhatnak, mivel a szolgáltónépeket megjelölő helynevek a magyar településnevek legrégebbi rétegébe tartozhatnak (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 290). Közélebbi szláv forrását nem tudjuk meghatározni, feltételezett orosz eredetét különösebb érvek nem támasztják alá. Helynévként a Magyar Királyság középső

és keleti részén szerepel. Közszoí használata a szómező más, a magyar nyelvbe bizonyára később bekerült elemeinek hatására fokozatosan visszaszorult: már a családnevek kialakulásának idején, a 13–15. században sem lehetett széles körben ismert, ma pedig már kihalt szó.

A *kádár* valószínűleg későbbi szláv átvétel lehet, de semmiképpen sem a 16. századból való. Meglehetett a magyarban már a korai ómagyar korban is, amit elsősorban személynévi adatai hitelesítenek, bár ezek között más előzményre visszamenő nevek is lehetnek. Családnévként való elterjedtsége a 18. század elején Magyarország keleti-északkeleti részére volt jellemző, ami arra utalhat, hogy a családnevek, illetve a családnévelőzmények kialakulásának az időszakában, a 13–15. században tájszóként létezhetett ezen a vidéken. Ez kevésbé valószínűsíti feltételezett szlovén eredeztetését, szlovák származtatása viszont elképzelhető, de gondolhatunk esetleg keleti szláv kapcsolatra is. Később válhatott köznyelvi szóvá. A néhány dunántúli településnévi előfordulása inkább talán a vele homonim korai ómagyar kori személynévre vezethető vissza.

A *bodnár* lexéma magyar nyelvbeli szerepe a régiségben némileg hasonlóságot mutat a *kádár* szóéval. Személynévi adatai arra engednek következtetni, hogy ez is része volt a magyar nyelvnek már a korai ómagyar korban is, és a *kádár*-énál akár szélesebb körű is lehetett a területi elterjedtsége. Később kerülhetett be a magyar nyelvbe, mint a *bocsár*: erre abból következtethetünk, hogy helynevekben nem fordul elő. Névöldrajzi adatai nem támogatják szlovén vagy horvát eredeztetését, kapcsolatai inkább a nyugati, esetleg a keleti szláv nyelvek felé mutatnak. Foglalkozásnévi alkalmazása visszaszorult a magyar nyelvben, de nyelvjárási szóként ma is létezik, használatát azonban befolyásolta a szintén foglalkozásnévi jelentésű, német eredetű *bognár* szavunk.

A *pintér*, amely a német nyelvből került a magyar nyelvbe, ugyancsak része lehetett már a korai ómagyar kori nyelvnek is, de helynévi előfordulásának hiánya nem túl korai átvételre utal. Nyelvöldrajzi adatai azt mutatják, hogy a nyugati magyar–német nyelvhatáron kerülhetett be a magyar nyelvbe, a német betelepítések kevésbé játszhattak szerepet e folyamatban. Tájszóként használhatták, mára kevés helyen ismert nyelvi elemmé szorult vissza.

A *kádas* és a *hordós* belső keletkezési foglalkozásnevek keletkezési koráról nincsenek ismereteink. A családnevek kialakulásának korában nagy valószínűséggel területi megoszlás lehetett közöttük: a *kádas* a nyelvterület keleti részén volt használatban, a *hordós* pedig a Dunántúlon. Ma egyik sem él foglalkozásnévként a magyar nyelvben.

A fenti komplex elemzés rávilágított egyfelől a vizsgált szavak kronológiai viszonyaira, amelyet közszoí, helynévi és személynévi előfordulásaikból, illetve ezek hiányából következően vázolhattunk fel. Területi viszonyaikra leginkább személynévi adataikból következtethetünk, amely alapján etimológiai eredetük pontosítására is lehetőség nyílt.

Irodalom

- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.
- BALLAGI MÓR 1873. *A magyar nyelv teljes szótára, melyben az egyes szók különböző értelmeinek körülírás általi szabatos meghatározásán kívül különös figyelem van fordítva azoknak szójárásos, közmondási, irodalmi stb. használatára, valamint a szaktudományi és iparbéli műszókra is 1–2*. Pest, Franklin Társaság. Hasonmás kiadás: Budapest, Nap Kiadó, 1998.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS 1862–1874. *A magyar nyelv szótára*. Pest, [később Budapest], Magyar Tudományos Akadémia.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS 1914–1930. *Magyar etymologiai szótár*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FINÁLY HENRIK 1884. *A latin nyelv szótára*. Budapest, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle 15*: 261–320.
- HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KATONA CSILLA 2020. *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KIS PÉTER 2010. *A királyi szolgálonépi szervezet a 13–14. században*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abauj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névértéktár Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KRESZNERICS FERENC 1831. *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal 1–2*. Buda.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis. Tomus LV. Szeged.
- MOLLAY KÁROLY 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- PÁPAI PÁRIZ FERENC 1708. *Dictionarium Latino-Hungaricum, succum & medullam purioris Latinitatis, ejusque genuznam in Lingvam Hugaricam conversionem, ad mentem & sensum proprium scriptorum Classicorum, exhibens: Indefesso XV. Annorum labore, subcisivis ab ordinariis negotiis, temporibus collectum, & in hoc Corpus coactum*. Leutschoviae, 1708. (Következik külön címlappal: *Dictionarium Hungarico-Latinum, olim magnâ curâ à Clarissimo viro Alberto Molnár Szentziensi collectum; Nunc vero revisum, & aliquot vocabulorum, in Molnariano desideratorum, millibus Latinè redditis locupletatum*. Leutschoviae, 1708.) Újabb kiadások: Nagyszombat, 1762. Szeben és Pozsony, 1767, 1772, 1801.
- RÁCZ ANITA 2015. A foglalkozásnévi eredetű településnevek történeti tipológiai sajátosságai. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOC SIS ZSUZSANNA szerk. *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke. 410–421.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RMGI. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR szerk. 1984. *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR 1957. *Szegedi szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1611. *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum: summa diligentia collectum, adauctum et nunc recens excusum, in quo & propria nominapro studiosis orthographiae Graece sunt expressa, & appellativis synonyma Graeca passim inspersa sunt non pauca: vocibusvero positione & diphthongis carentibus, subjecti sunt versus veterum poetarum, quantitates syllabarum indicantes*. Hanoviae.
- SzlJsz. = KNEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SzlSz. = PENAVIN OLGA 1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Újvidék, Forum Könyvkiadó Intézet.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. 1967–2014. *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XIV*. Bukarest–Budapest, Kriterion–Akadémiai Kiadó.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TMCsA. = N. FODOR JÁNOS *Történeti magyar családnévatlasz*. <https://csaladnevatlasz.hu>.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2019. Módszertani problémák a Kárpát-medence régi helyneveinek etimológiai kutatásában. *Helynévtörténeti Tanulmányok 15*: 21–48.

- ÚCsnT. = HAJDÚ MIHÁLY 2012. *Újmagyarkori családneveink tára. XVIII–XXI. század. I. Adatok*. Budapest, Szerzői kiadás.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA. főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár I–V*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VHL. = ILA BÁLINT–KOVACSICS JÓZSEF 1964. *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VÖRÖS FERENC 2014. *Kis magyar családnévatlasz*. Pozsony, Kalligram.
- VÖRÖS FERENC 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévatlasz*. Pozsony, Kalligram.
- ZalaOkI. = NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ–NAGY GYULA szerk. 1886. *Zala vármegye története. Oklevéltár I*. Budapest.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003. Szókészlettörténet. [Az ősmagyar kor.] In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 173–203.

Bocsár and Similar Names

In my paper I study a characteristic type of social group names that designate a group of people, human communities even in a nominative form. During the Middle Ages the inhabitants of a settlement or a part of the population were obliged to perform some kind of a service and the word designating the individual came to be used as the name of the entire village. This settlement name type is referred to as a settlement name with an occupational name origin. I examined this topic from the perspective of historical onomastics and linguistics, as this issue has not yet been studied in scholarly research projects. My work is based on the methodology applied by VALÉRIA TÓTH in an earlier paper (2019) in which she provided a comprehensive analysis of the name cluster of the *Csatár* and *Teszér* settlement names and I extended her method to the *Bocsár* settlement names. I focused on *Bocsár* and lexemes that have the same meaning of ‘barrel maker’, including the *kádár*, *bodnár*, *pintér* words which also have records in the Old Hungarian Era. I started out not from the toponymic occurrence but the semantic identity that is present besides a degree of formal similarity (similar word endings). Besides these, I also provide an analysis of the *kádas* and *hordós* words.

My research has revealed that the barrel makers were probably designated in the Old Hungarian Era by the Slavic *bocsár*, *kádár*, *bodnár*, the German *pintér*, as well as the *kádas* and *hordós* words that were created internally. Of the Slavic loan words, the oldest one could be *bocsár*, which appears in several settlement names in base form as well as with a topoforment. We are familiar with its common noun record only in Latinized form, it could not be frequent as a personal name, and its use as a family name is especially rare. *Kádár* is probably a later instance of borrowing from Slavic, it is certainly not from the 16th century. It could be present in Hungarian already in the early Old Hungarian Era, which is confirmed mostly by its anthroponym data, even though there may also be names with other

antecedents. The few occurrences as a settlement name in the Transdanubia region may originate from the early Old Hungarian Era anthroponym that is homonymous with it. The role of the *bodnár* lexeme in Hungarian language somewhat resembles that of the word *kádár* in historical times. Its anthroponym data indicate that it was part of the Hungarian language in the early Old Hungarian Era already and its territorial prevalence could be more extensive than that of *kádár*. Its use as an occupational name became less frequent in Hungarian but it still exists as a dialectal word today, however, its use was influenced by the word *bognár* of a German origin and having the same meaning. *Pintér* could also be part of language in the early Old Hungarian Era but the lack of its occurrence as a toponym indicates not too early borrowing. It could be used as a dialectal word and by now it is a linguistic element known at only a few places. We have no information about the age of the creation of the *kádas* and *hordós* words. At the time when family names emerged most probably they were characterized by territorial distribution: *kádas* was used in the eastern part of the language area, while *hordós* was used in Transdanubia. Today, none of these appear as occupational names in Hungarian. The complex analysis presented has shed light on the chronological features of the examined words that were outlined based on their occurrences (or the lack of them) as common nouns, toponyms, and personal names. Conclusions about their territorial features could mostly be made based on their anthroponym data, which also enabled the specification of their etymological origin.